

تمبرها و اسکناسهای بیگانگان ایرانی

دکتر حسین محمدحسینی

در این نوشته قصد داریم تا تاریخچه نفوذ فرهنگی بیگانگان بر اسناد نهادار ایران در دوران تاریخی معاصر را مرور نماییم. این بررسی در دو حوزه اسکناس و تمبر دنبال خواهد شد.

اسکناسهای آلمانی سورشارژ شده در ایران:

در اوایل دوره‌ی جنگ جهانی اول و تسلط روس‌ها در شمال و انگلیس‌ها در جنوب کشورمان، دولت آلمان نیز به این اندیشه افتاد که با ایجاد منطقه‌ی نفوذ در غرب ایران و باز کردن کانال نفوذی برای خود در مرکز و شرق کشور بتواند دولت هند را که مرکز اصلی قدرت مالی و تمهیدی سرباز برای انگلیسی‌ها بود، تحت فشار قرار دهد. در همین حال گروهی از مخالفین دولت مرکزی ایران نیز به کرمانشاه مهاجرت نموده و کمیته‌ای برای مبارزه تشکیل داده بودند. این کمیته که از بعضی رجال مشهور تشکیل شده بود، موفق گردید که در کرمانشاه هسته‌ی مقاومتی بوجود آورد و در عین حال گوشه‌چشمی نیز به امپراطوری آلمان برای کمک‌های مالی و نظامی داشته باشد. مقامات نظامی آلمان نیز از این موقعیت آگاه بودند و تصمیم گرفتند شاید بتوانند از این طریق نفوذ نظامی خود را آغاز کنند.

نقشه تقسیم ایران به حوزه‌های نفوذ بیگانگان انگلیسی و روسی

امپراطوری آلمان برای باز کردن جبهه‌ی نفوذی جدید، علاوه بر ملاحظات نظامی باید راهی را نیز جهت تأمین منابع مالی آن، پیدا کنند تا بتوانند هسته‌ی اولیه‌ی گروه را در منطقه غرب و ادامه آن به مرکز و شرق ایران و

نهایتاً رسیدن به مرز هندوستان برای تهدید شرکت هند شرقی که یک امپراطوری عظیم اقتصادی دولت انگلستان بود ، به انجام برساند. برای تأمین هزینه های این پروژه دو راه در پیش روی دولت آلمان بود :

الف) تأسیس یک بانک آلمانی در ایران نظیر بانک شاهی ایران که انگلیس ها در اختیار داشتند ، لیکن این روش زمان زیادی را لازم داشت.

ب) به کار بردن اسکناس های چاپ شده سالهای ۱۹۱۴-۱۹۰۶ خزانه داری امپراطوری آلمان ، با اضافه کردن ارقام و حروف فارسی در پشت و روی آن "سورشار" و در جریان گذاشتن آنها در بازار ایران برای پرداخت هزینه های نظامی خود بمنظور ایجاد یک ارتش کوچکی در آن نواحی.

دکتر اسکار وان نیدر مایر

امپراطوری آلمان در سال ۱۹۱۵ شخصی را نیز به نام دکتر اسکار وان نیدر مایر (Oscar von nieder mayer) که یک ماجراجوی نظامی بود برای این منظور و سرپرستی و هماهنگی این برنامه در نظر گرفت و به غرب ایران روانه کرد . از طرف مقامات نظامی آلمان نیز فیلد مارشارل گولت ، که از سال ۱۹۰۶ مشاور عالی و بعداً فرمانده ارتش امپراطوری عثمانی (ترکیه) بود ، به سرپرستی این پروژه گمارده شد. یک ژنرال دیگر آلمانی به نام ژنرال برس من که نماینده‌ی فعالیتهای امنیتی خارج از کشور ارتش آلمان بود و همینطور یک مشاور بانک دولتی آلمان (Douche Bank) و همچنین یک شرکت صرافی بزرگ آلمانی مقیم بغداد اعضای کمیته نشر اسکناس در ایران شدند و کار سورشارژ اسکناسها به زبان فارسی را آغاز نموده و چاپ آن را نیز به شرکت چاپخانه‌ی دولتی آلمان در شهر برلین واگذار کردند. در آن زمان که دوران پادشاهی احمد شاه قاجار بود کشور ما بسیار

ضعیف بود و از نظر مالی نیز حساب و کتابی نداشت ، بانک مرکزی هم هنوز در ایران بوجود نیامده بود. بنابراین به راحتی امکان پذیر بود که یک دولت خارجی اسکناس های خود را با سورشارژ فارسی درکشور به جریان گذارد.

برای اینکه مبنایی جهت تبدیل ارزش مارک آلمان به قران ایران پیدا شود ، کمیته فوق الذکر تصمیم گرفت که یک مارک آلمان را معادل ۲/۵ قران محاسبه کند . هرچند که ارزش مارک شاید کمی بیشتر از این بود ولی نرخ ۲/۵ قران شاید برای سهولت کار تعیین شد . البته هنوز مارک امپراطوری آلمان سقوط نکرده بود.

اسکناس هایی که بشرح فوق برای انتشار در ایران سورشارژ گردید در ۵ رقم بشرح زیر میباشد:

اسکناس ۵ مارکی یا دوازده قران و ده شاهی

ده مارکی یا بیست و پنج قران

درباره ی اسکناس ها آلمانی آنچه که نزد صرافی Woun Khaus&company موجود بود فوراً به آلمان برگردانده شدند ولی مقدار زیادی از این اسکناس ها در شهرهای مختلف ایران به خصوص در همدان و کرمانشاه در جریان قرار گرفته و در دست مردم بود بنابراین سفارت آلمان در ایران و همچنین شرکت صرافی فوق الذکر تصمیم گرفتند که با وارد کردن مقداری مواد اولیه زندگی و تحویل آنها به مردم اسکناس ها را از مردم پس بگیرند ولی موفق به جمع آوری کامل اسکناس ها نشدند . البته مقداری از اسکناسها نزد مردم باقی ماند ، از ۲٪ - ۳٪ کل اسکناس ها تجاوز نمی کرد که امروزه آنها را در کلکسیون ها و موزه های مشهور جهان میتوان یافت.*

اسکناس ها و تمبرهای فرقه دمکرات آذربایجان ایران:

پس از متارکه جنگ با ژاپن در ۲ سپتامبر ۱۹۴۵، ایران به علاقه شوروی به جنبش آذربایجان و موارد تکراری دخالت در استان، اعتراض کرد و مورد بی اعتنایی شوروی قرار گرفت که فقط نامه مجددی در خصوص تقاضای امتیازات نفتی فرستاد. شوروی ها در پاییز در مناطق کلیدی تسلیحات توزیع کردند و در اکتبر و نوامبر از خیزش های وسیع در سراسر استان حمایت کردند. وقتی بریتانیا و روسیه ایران را در ۱۹۴۱ اشغال کردند، بریتانیایی ها مهملات ارتش ایران را در تهران به غنیمت گرفتند. وقتی شوروی ها نسبت به اسلحه های درون آن ابراز تمایل کردند، بریتانیایی ها آن را بهشان دادند ولی شماره سریالشان را ضبط کردند. اسلحه های جمع آوری شده از فداییان در تبریز پس از سقوط جمهوری دموکرات تقریباً در همه موارد با آنهایی که به ارتش سرخ تحویل داده شده بود مطابقت می کرد. وقتی ژاندارمری ایران سعی کرد بر شورشیان تازه مسلح شده تسلط یابد شوروی ها ایجاد مشکل کردند و مجبورشان کردند کنار بروند. همه مسیرهای اصلی ورودی به استان تا ۱۹ نوامبر به تسخیر فرقه دموکرات درآمد؛ ارتباطات قطع شد و شوروی ها ۱۵۰۰ نیروی ایرانی را در قزوین متوقف کردند. تبریز تا ۱۰ دسامبر در دست فرقه دموکرات بود؛ کمی بعد یک مجمع ملی تازه افتتاح شده و دولت خودمختار آذربایجان با نخست وزیر پیشه وری اعلام موجودیت کرد. در ۱۵ دسامبر، قاضی محمد یک قاضی موروثی و رهبر مذهبی مهاباد جمهوری مهاباد را برپا کرد. دلیل استالین برای حفظ حدوداً ۳۰۰۰۰ نیرو در آذربایجان پس از جنگ این بود که آن ها به عنوان احتیاطی علیه اقدامات خرابکارانه و خصمانه عمل می کنند.

* موضوع این نوشته: " تمبرها و اسکناسهای بیگانه ایرانی " برای نخستین بار اینگونه (فراگیر) مورد بررسی قرار می گیرد از اینرو بخش "اسکناسهای آلمانی سورشارژ شده در ایران" که تنها منبع موجود و در دسترس در این خصوص بود؛ عیناً و بدون کم و کاست در اینجا آورده شده که توسط آقای دکتر علی شرقی نوشته شده است. در آینده به واسطه پژوهش تخصصی تر در این خصوص، کل مقاله بازنویسی خواهد شد.

سید جعفر پیشه‌وری

او به احتمال قویتر از علایق امنیتی سوی جنوبیش حفاظت می‌کرد از مداخله انگلیسی-آمریکایی در آنچه احساس می‌کرد حوزه نفوذش است جلوگیری می‌کرد، و از فرصت‌های فراوانی که اشغالگری به او می‌داد سوء استفاده می‌کرد.

با نگاهی به دولت تهران و شاید ایجاد شرایطی که در بلند مدت به شوروی به بندرهای آب گرم دسترسی بدهد. یک دولت دوست در آذربایجان و امتیازات نفتی هر دو وسیله‌ای بدین منظور بود.

سران متفقین در تهران ۱۳۲۴ خ.

در تاریخ ۱۸ اردیبهشت ۱۳۲۴ ش / ۸ مه ۱۹۴۵ م، با تسلیم آلمان، جنگ جهانی در اروپا به پایان رسید، اما در ژاپن همچنان ادامه داشت. وزارت امور خارجه ایران در ۲۹ اردیبهشت، با فرستادن سه یادداشت رسمی به

سفارتخانه‌های آمریکا، شوروی و انگلیس، خواستار بیرون بردن نیروهای آن‌ها از ایران شد. بر پایه پیمان سه‌جانبه، متفقین متعهد بودند، حداکثر تا شش ماه، خاک ایران را ترک کنند. یادداشت وزارت امور خارجه ایران، زمینه‌ساز گفتگوهای آمریکا و انگلیس با شوروی برای تخلیه ایران شد. این مسئله از اواخر ۱۸ خرداد تا ۱۲ مرداد، در نشست پوتسدام به صورت رسمی مطرح گردید. اما گفتگو با شوروی با دشواری روبرو شده بوده بود. استالین در پوتسدام، تنها به تخلیه تهران تن درداد، در نتیجه، ادامه مذاکرات به نشست لندن در ماه سپتامبر موکول گشت. پس از پایان نشست پوتسدام، تهران به تدریج تخلیه شد. تخلیه ارتش سرخ از تهران تا آذر ماه / دسامبر میلادی ادامه یافت. از مرداد ۱۳۲۴ به بعد، غوغای تخلیه ایران آغاز شد و تا فروردین ۱۳۲۴ بروز کرد.

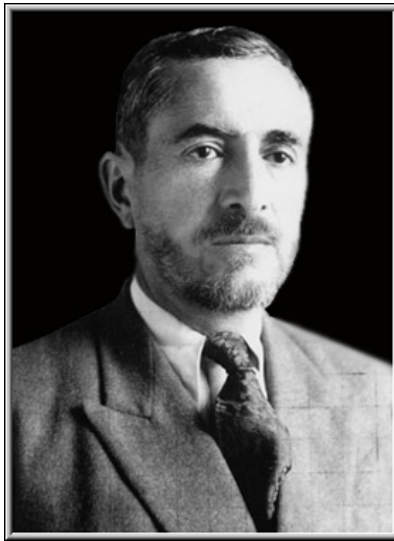
پس از تشکیل فرقه، شاخه آذربایجان حزب توده، خود را منحل کرده و به اعضای آن شاخه دستور داد که به فرقه بپیوندند.

دبیر کمیته ایالتی حزب توده در آذربایجان، صادق پادگان بود. پادگان مأمور جدایی کمیته ایالتی و ادغام آن با فرقه دموکرات، می‌شود. پس از رایزنی‌های نهایی بین پیشه‌وری، پادگان و شبستری، پادگان به تهران می‌رود تا کمیته مرکزی حزب توده را از تصمیمی که گرفته شده بود آگاه کند.

فریدون کشاورز عضو کمیته مرکزی حزب توده و نماینده وقت مجلس در اینباره می‌نویسد:

روز قبل از اعلام تشکیل فرقه دموکرات آذربایجان، کمیته مرکزی حزب در منزل من جلسه داشت، زیرا من مصونیت پارلمانی داشتم و دفتر حزب در اشغال سربازان بود... من در جلسه بودم که مرا صدا کردند که پادگان، دبیر تشکیلات ایالتی حزب در آذربایجان از تبریز آمده و کار فوری دارد... او را به جلسه بردم... او در جلسه گفت: «من از تبریز حالا رسیده‌ام و فوری باید برگردم. من آمده‌ام به شما اطلاع بدهم که فردا تمام سازمان حزب ما در آذربایجان، از حزب توده ایران جدا شده و به فرقه دموکرات آذربایجان، که تشکیل آن فردا اعلام خواهد شد می‌پیوندد.» کمیته مرکزی، ایرج اسکندری را مأمور کرد که نامه اعتراضی در این باره به حزب کمونیست شوروی بنویسد و او نیز نوشت ولی هیچ وقت جواب این نامه نرسید.

در روز ۱۲ شهریور ۱۳۲۴ / ۳ سپتامبر ۱۹۴۵، نخستین اعلامیه فرقه دموکرات آذربایجان در دوازده اصل منتشر شد و بدین ترتیب، این فرقه اعلام موجودیت کرد. در این اعلامیه فرقه دموکرات، ضمن تأکید بر وحدت و تمامیت ایران، خواستار خودمختاری آذربایجان شد. در همین زمان در کردستان نیز بحران مشاهی ایجاد شد. قاضی محمد در مهاباد اعلام خودمختاری کرد و از سوی عوامل شوروی میان کردها و فرقه دموکرات پیوند برقرار شد.

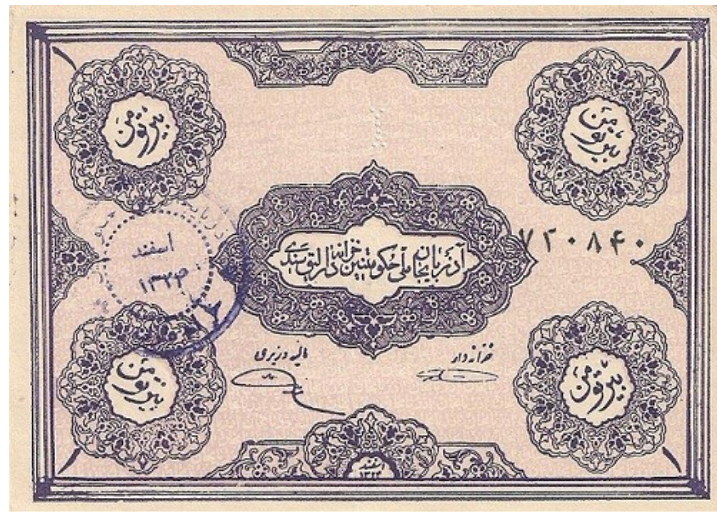
قاضی محمد

نمایندگان هر دو گروه به باکو سفر کردند و با میرجعفر باقراف، دیدار و گفتگو کرده و درباره آینده حرکت خود، رهنمودهایی گرفتند. در ۲۱ آذر ۱۳۲۴، فرقه دموکرات در تبریز، خودمختاری آذربایجان و تشکیل دولت خودمختار مجلس ملی آذربایجان را اعلام کرد و چندی پس از او، کردها نیز در مهاباد، مجلس ملی تشکیل داده و اعلام خودمختاری کردند.

از آغاز ماجرا، دولت ایران بارها تلاش کرد تا با استقرار اقتدار نظامی و اداری خود در آذربایجان و کردستان، از ادامه و گسترش بحران پیشگیری کند، اما هربار با ممانعت نیروهای شوروی روبه‌رو می‌شد.

پیشه‌وری تا ۲۱ آذر ۱۳۲۵ / ۱۳ دسامبر ۱۹۴۶ به باکو گریخته بود و نیروهای ایرانی وارد تبریز شده بودند. قاضی محمد دو روز بعد تسلیم شدن مهاباد را اعلام کرد. جمهوری‌ها تقریباً یک سال پس از اعلام موجودیت شان فروپاشیدند. در این روند، چند صد شورشی کشته شدند، در حالی که حدوداً ۱۰۰۰ آذربایجانی و ۱۰۰۰۰ کرد تحت رهبری ملا مصطفی بارزانی به شوروی گریختند. ردیف‌های اجساد تلوتلوخوران بر چوبه‌های دار در بسیاری از میدان‌های آذربایجان و شمال کردستان ماه‌ها یاداوران ترسناک این حکومت‌ها بودند. یک روند پیچیده انتخاباتی در ایران که از ژانویه شروع شده بود در ژوئن ۱۹۴۷ پایان یافت. مجلس پانزدهم در ژوئیه افتتاح شد و به توافق بحث‌برانگیز نفتی با اتحاد شوروی رأی نداد. سپس توافق با رأی ۱۰۲ به ۲ رد شد و مسائل ناشی از اشغال آذربایجان توسط شوروی نهایتاً پایان یافت.

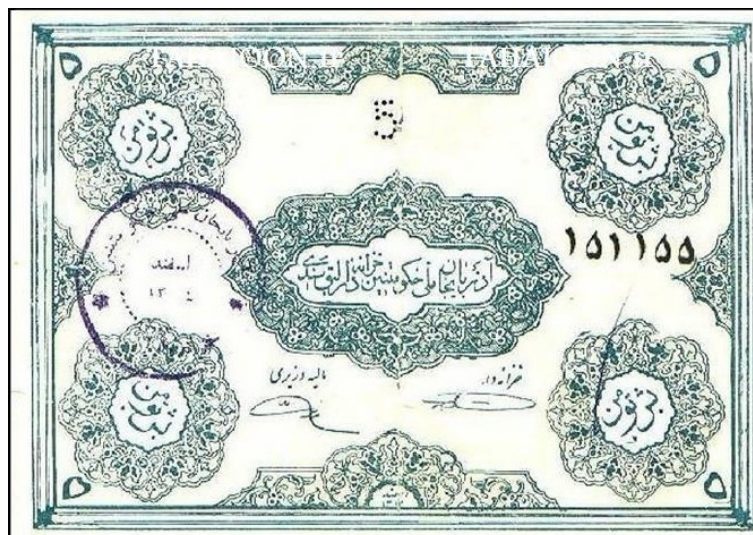
حکومت فرقه دمکرات در زمان حکومت اقدام به چاپ اسکناس و سورشارژ تمبرهای موجود در آذربایجان با نام "آذربایجان ملی حکومتی" نمود. اسکناسهای چاپ ۱۳۲۴ و تمبرهای سورشارژ شده توسط فرقه دمکرات آذربایجان در پی خودمختاری خود خوانده عناصر بی‌لیاقت و خائن این گروه که پس از تخلیه قوای شوروی به سرعت از هم فروپاشید و اسکناسها جمع‌آوری و سوزانده شدند:

اسکناس یک تومان (بیر تومن)

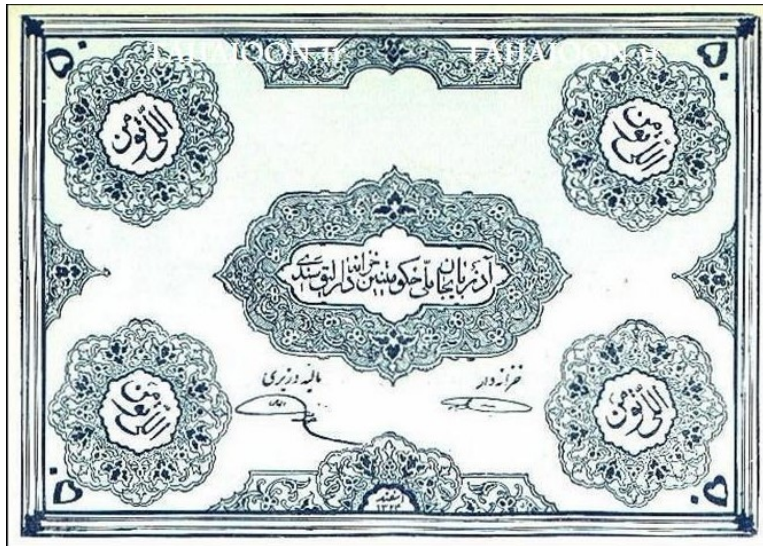
اسکناس دو تومان (ایکی تومن)

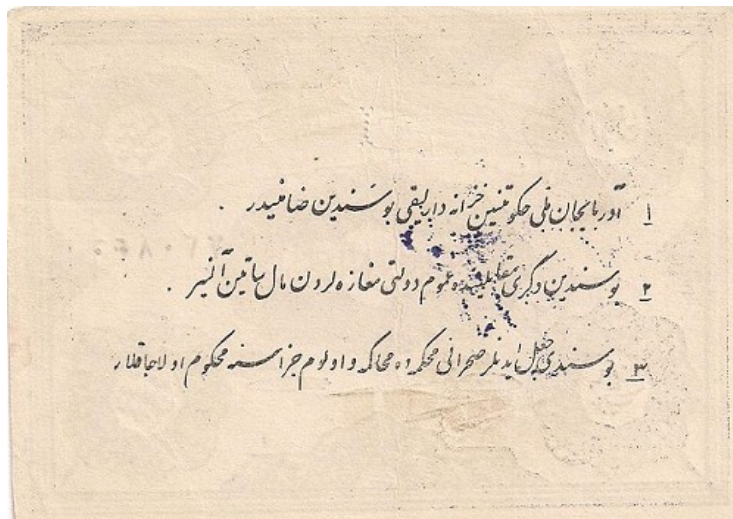
اسکناس پنج تومان (بش تومن)

اسکناس ده تومان (اون تومن)

اسکناس پنجاه تومان (الی تومن)

تصویر پشت اسکناس های فرقه دموکرات آذربایجان

تمبرهای سورشارژ شده از سری های پستی بکلوی اول و دوم:

روچاپ " آذربایجان ملی حکومتی " بر روی سری اول پستی محمد رضا شاه

روچاپ " آذربایجان ملی حکومتی " بر روی سری پست هوایی رضا شاه

روچاپ " آذربایجان ملی حکومتی " بر روی سری پستی "سر برهنه" رضا شاه

تمبرها و اسکناسهای انگلیسی:

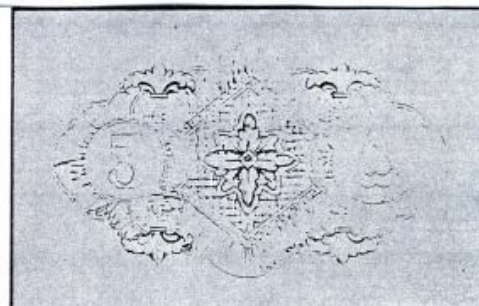
ارتش انگلستان برای حفظ نواحی تحت تصرف خود که از شمال آفریقا و تقریباً همه خاورمیانه تا مرز ایران رادر بر می گرفت، می بایست راه کارهای جدیدی را برای دستیابی به منابع مالی، به اجرا گذارد، زیرا حفظ سرزمین های اشغال شده و پرداخت هزینه نگهداری آنها، از لحاظ استراتژیک بسیار حائز اهمیت بود، لذا جهت تأمین منابع مالی مورد نیاز خود، انگلیسی ها راه چاره را در این دیدند که از جانب متفقین چند سری اسکناس (و طبیعی است بدون پشتوانه) تحت عنوان اسکناس های نظامی برای پرداخت هزینه های جنگی در شمال آفریقا و خاورمیانه چاپ و منتشر کنند. اما مشکلی که در این فرآیند وجود داشت این بود که هرکشوری واحد پول جداگانه ای داشت، برای نمونه واحد پول در تریپولی، لیر، در اتیوپی، ماریا ترزا و در مصر پوند و در سومالی و عدن، روپیه بود.

برای سهولت کار، مقامات انگلیس تصمیم گرفتند که در سیستم پولی این کشورها تغییراتی بدهند و سرانجام برای رفع این معضل واحدهای پولی جدیدی شامل: پنس - شیلیک - لیر و قورش چاپ کردند.

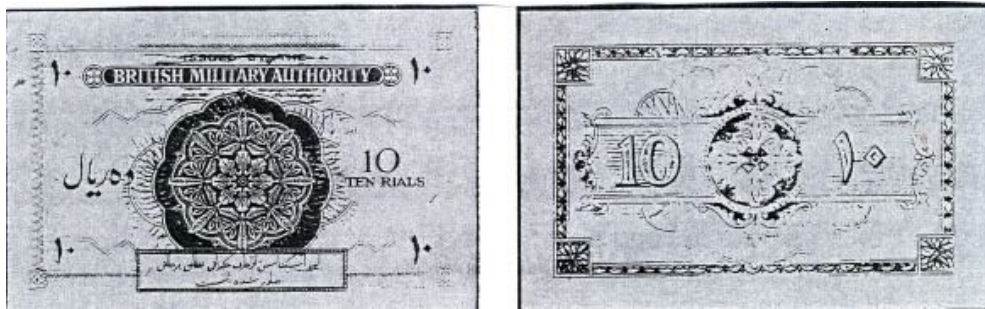

اسکناس ۵ قروش

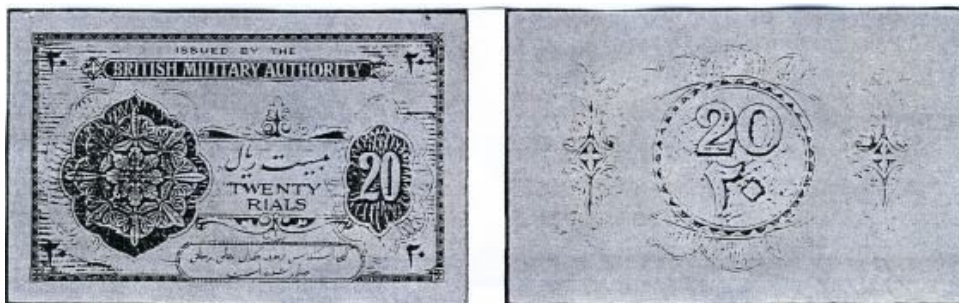
اسکناسهایی که انگلیس برای اشغال کامل نظامی احتمالی ایران در جنگ جهانی دوم چاپ کرده بود:

اسکناس ۵ ریال

اسکناس ۱۰ ریال

اسکناس ۲۰ ریال

اسکناس ۵۰ ریال

اسکناس ۱۰۰ ریال

با وارد شدن آمریکایی ها در جنگ و هجوم اتحاد جماهیر شوروی به شمال و مرکز ایران (هرچند برای کشورمان بسیار ناگوار و پر هزینه بود) اما مانع اجرای نقشه شوم انگلیس و تصرف کشور ما گردید که مآلاً اسکناس های آنها نیز خوشبختانه مورد استفاده قرار نگیرد. شوربختانه پژوهش ژرفی از سوی تاریخ نگاران ایرانی در این باره انجام نشده است و امید است که این واقعه تاریخی بیشتر مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد.

نکته: نمونه اولین نمونه اسکناس (۵۰ بهمنبادی) که توسط صرافی شاهی ایران بوسیله انگلیسیها چاپ شد و بعدا به بانک شاهنشاهی ایران تغییر نام پیدا کرد و واحد پول از بهمنبادی به تومان تغییر کرد. حتی قبل از اینکه اولین اسکناس ایران چاپ شود انگلیسیها به فکر چاپ اسکناس با سلیقه خودشان در ایران بودند.

اسکناس ۵۰ بهمنبادی چاپ انگلستان

تمبر جمهوری شوروی ایران چاپ شوروی در تفلیس گرجستان:

سری تمبرهای پست جمهوری ایران معروف به چاپ تفلیس، در زمان آشفته پس از جنگ جهانی اول و اوضاع بهم ریخته ایران در زمان احمد شاه قاجار در سال ۱۹۲۱ میلادی یا ۱۲۹۹ شمسی در حالیکه جمهوری شوروی ایران در گیلان با کمک شوروی اعلام استقلال نموده بود و حکومت خود مختار خراسان نیز با کمک آنها شکل گرفته و شورش کردها در کردستان باز با حمایت شوروی اوضاع ایران را آشفته نموده بود. این توهم در شوروی بوجود آمد که در آینده ای نزدیک با سقوط دولت شاهنشاهی ایران کل ایران تبدیل به جمهوری شبیه شوروی و با عقاید کمونیستی تبدیل می شود. بدین منظور سری تمبرهایی با تصویر سربازی که در حال نشانه گیری و جمعی دیگر سرباز آنها هم در حال مبارزه در شوروی احتمالاً تفلیس گرجستان بصورت با دندانه و بیدندانه منتشر و از عبارت پست جمهوری ایران استفاده نمود که در صورت پیروزی احتمالی جمهوری سوسیالیستی در ایران مصرف شود که هیچگاه جامه عمل نپوشید. این تمبرها در سری یازده عدد می باشند بصورت با دندانه و بی دندانه و در برخی از کاتالوگ ها جزء تمبرهای شوروی سابق محسوب شده اند.

سری تمبرهای " پست جمهوری ایران " چاپ شوروی، با دندانه

سری تمبرهای " پست جمهوری ایران " چاپ شوروی، بی دندانه

تمبرهای بوشهر تحت اشغال توسط بریتانیا:

در سال ۱۹۱۵ و در زمان جنگ جهانی اول با ورود ارتش انگلیس به جنوب ایران تمبرهای موجود در اداره پست را با سورشارژ بوشهر تحت اشغال بریتانیا روچاپ کردند. تمبرهای احمدی کوچک و تاجگذاری احمد شاه در ردیفهای به ترتیب ۱۰ و ۵ عددی سورشارژ شدند که بسیار کمیاب هستند. پاکتهای ارسالی از بوشهر به خارج توسط ارتش انگلیس سانسور و برجسب مخصوص چسبانده میشود.

روچاپ "بوشهر تحت اشغال نیروی نظامی" بر روی سری تمبر تاج گذاری احمد شاه

روچاپ "بوشهر تحت اشغال نیروی نظامی" بر روی سری تمبر احمدی کوچک

امرداد ۱۳۹۸

<https://t.me/stamponline>